

VIENOS TEORIJS PĖDSAKAIS, ARBA MIRUSIŪJŲ DEGINIMO PAPROTYS RYTŲ LIETUVOJE

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Laidosena apskritai ir mirusiųjų deginimo paprotys yra tos lietuvių archeologijos realijos, kurios dažniausiai pasitelkiamos baltų religijos tyrimams. Mitinės ir religinės mirusiųjų deginimo papročio reikšmės yra akivaizdžios: pomirtinio pasaulio samprata laikytina vienu kertinių kultūros elementų. Tad pokyčiai, fiksuojami laidosenos srityje, visada užduoda religinių, socialinių bei etninių permainų klausimų.

Nagrinėti I tūkst. viduryje Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje išsivyravusio mirusiųjų deginimo papročio problemą skatina pastaraisiais metais padidėjęs dėmesys baltų religijai ir chronologiniams jos etapams. Pagrindiniu argumentu formuluojant naujus teiginius iš religijos tyrimų srities neretai tampa ne pirmą dešimtį skaičiuojanti teorija apie mirusiųjų deginimo paprotį Rytų Lietuvoje ir ypač – apie menamą jo plėtrą į vakarus. Pirminės išvados minėtu klausimu buvo suformuluotos dar šeštame dešimtmetyje (Таутавичюс, 1953, c. 194; 1966, c. 135), vėliau daugiausia plėtotos akademikės Reginos Volkaitės-Kulikauskienės.

Trumpas teorijos turinys yra toks: į Rytų Lietuvą mirusiųjų deginimo paprotys V–VI a. skverbėsi iš lėto – tai byloja keliolikoje vietų tirti pilkapynai su dvejopa laidosena. Visur griautiniai kapai yra ankstyvesni, o degintiniai – vėlyvesni: IV–V a. nesudeginti mirusiųjų palaikai buvo laidojami duobėse po pilkapių sampilu, o V a. pasirodė ir pirmieji degintiniai kapai. Mirusiųjų deginimo paprotys pirmiausia pasiekė Pietryčių Lietuvą ir iš čia plito tolyn į šiaurę (likusią Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalį) ir į vakarus (Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų sritį). Šis papročio plitimas atspindi sudėtingus socialinius, ekonominius ir etninius procesus (Volkaitė-Kulikauskienė, 1987, p. 154–156). „Atrodo, tuo metu lietuvių gentys pradeda jungti kitas gretimas baltų gentis, įnešdamos savo ne tik materialinės, bet ir dvasinės kultūros elementų“ (ten pat, p. 156).

Šie teiginiai straipsnyje polemizuojami: visų pirma reiškiama nuomonė, jog kremavimo paprotys Rytų Lietu-

voje žymi naują pilkapių kultūros raidos etapą ir įsitvirtino čia trumpo proceso metu. Manoma, kad Rytų Lietuvos pilkapių kultūros įtaka toliau į vakarus esantiems regionams yra pervertinta.

RYTŲ LIETUVOS PILKAPIŲ KULTŪRA IKI MIRUSIŪJŲ DEGINIMO PAPROČIO IŠIGALĖJIMO

Nors priimta manyti, kad ilgoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros istorijoje glūdi ir Lietuvos valstybės, ir lietuvių tautos užuomazgos, ji yra gana komplikauta ir tyrėjams nestokoja diskusinių klausimų.

Ne kartą buvo akcentuotas vakarų baltų genčių vaidmuo formuojantis pilkapių kultūrai (plg. Медведев, 1989), o per pastarąjį dešimtmetį Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpio pabaigoje vykusių kultūrinių permainų chronologija buvo dar labiau patikslinta (Nowakowski, 1995, p. 77–78; Лухтан, 2001). Nors kai kurie Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniai, teigiama, gyvavo net iki V a. vidurio (Медведев, 1996, c. 63–64), faktine Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pradžia laikytinas III a. vidurio laikotarpis, kuomet Pietų ir Rytų Lietuvos teritorijoje atsiranda pilkapių. Tose pačiose vietovėse kuriasi atviro tipo gyvenvietės, plečiasi gyvenvietės piliakalnių papėdėse.

Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai iki mirusiųjų deginimo papročio išigalėjimo visų pirma būdingi iš akmenų sukrauti arba iš smėlio supilti pilkapiai, apjuosti akmenų vainiku, kur randamos žemiau pagrindo iškastos duobės mirusiesiems. Būdingais laidojimo paminklais laikytini plačiau tyrinėti Eitulionių, Maisiejūnų, Migonių, Mėžionių pilkapiai. Pilkapyje randamas vienas, rečiau keli vienu metu įrengti griautiniai kapai, paprastai orientuoti šiaurės ar jai artimomis kryptimis.

Tipišku laikytiną moterų įkapių komplektą sudaro antkaklės kilpiniais galais, rankogalinės apyrankės, pasaginės

emaliuotos segės, žalvariniai cilindriškai ir ypač žalvariniai rombo pjūvio antsmilkiniai užkeistais galais (plg. Simniškytė, 1998, p. 20–22). Pastarieji dažniausiai randami griautiniuose Rytų Lietuvos pilkapių kapuose, taigi, priešingai negu kartais manoma (Седов, 2001, c. 83), yra geras ankstyvojo laikotarpio Rytų Lietuvos pilkapių kultūros indikatorius.

III–V a. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros gyvenvietėse (tarp jų minėtinos Bakšių, Kernavės gyvenvietė prie Neries) didžiąją masiškai randamos keramikos dalį sudaro lipdyta grublėtoji, likusią – brūkšniuotoji, lygi ir juoda gludinta keramika. Šių gyvenviečių gyvavimo pabaiga nėra visiškai aiški, tačiau Kernavėje rasti ritinio formos verpstukai su ranteliais ir gnaibyta keramika (Luchtanas, 1998, p. 84) rodytų, kad V a. jose dar buvo gyvenama.

II–III a. sandūroje ar III a. piliakalniuose prasidėjusio apgyvendinimo etapo pabaigą V a. antrajame ketvirtyje–viduryje žymi gaisrai ir hunams būdingi tribriauniai strėlių antgaliai (Zabiela, 1995, p. 49; Лухтан, 1997, c. 15–16). Šie įvykiai didesnių prieštaravimų tarp tyrinėtojų nekelia, o baigiantis V a. išskylantys laidosenos pokyčiai (mirusiųjų deginimo paprotys) iki šiol nebuvo traktuojami kaip trumpas ir dinamiškas procesas, vieno iš lūžių pilkapių kultūros istorijoje momentų.

MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROČIO IŠIGALĖJIMAS RYTŲ LIETUVOJE

Degintinių kapų Rytų Lietuvoje rasta jau kartu su ankstyvojo pilkapių kultūros laikotarpio griautiniais kapais. Pagal įkapes tiksliausiai iš jų datuojamas Eitulionių II pilkapyje rastas moters kapas, kurį pastaruoju metu pagrįstai siūloma datuoti III a. antrąja puse (Bitner-Wróblewska, 2001, p. 133). Tokių ankstyvų degintinių kapų pastarąjį dešimtmetį taip pat rasta plokštiniuose Vidurio Lietuvos Marvelės (Bertašius, 2002, p. 68), Pietų Lietuvos Zapsės kapinyne (duomenys neskelbti). Tai atspindi Rytų ir Vidurio Lietuvos ryšius su Suvalkų regionu, kuriame apie III a. vidurį iškyla vadinama Sūduvių kultūra, – jai būdingas dar ryškesnis biritualizmas (Nowakowski, 1995, p. 77).

Tikras plataus masto mirusiųjų deginimo papročio plitimas Rytų Lietuvoje prasideda tautų kraustymosi laikotarpio pradžioje, V a. viduryje. Pilkapius juosiantys akmenų vainikai ir degintiniai kapai dažnai įrengti pailgoje duobutėse žemiau pagrindo liudija ryšį tarp senos ir naujos laidosenos, tačiau priešingai negu iki šiol manoma (Volkaitė-Kulikauskienė, 1987, p. 155; Лухтан, Ушинская, 1988, c. 95; Tautavičius, 1996, p. 52), plintant kremavimo papročiu tuo pačiu metu arba greitai po to buvo apleista daug iki tol naudotų laidojimo vietų (plg. Eitulionis, Mai-

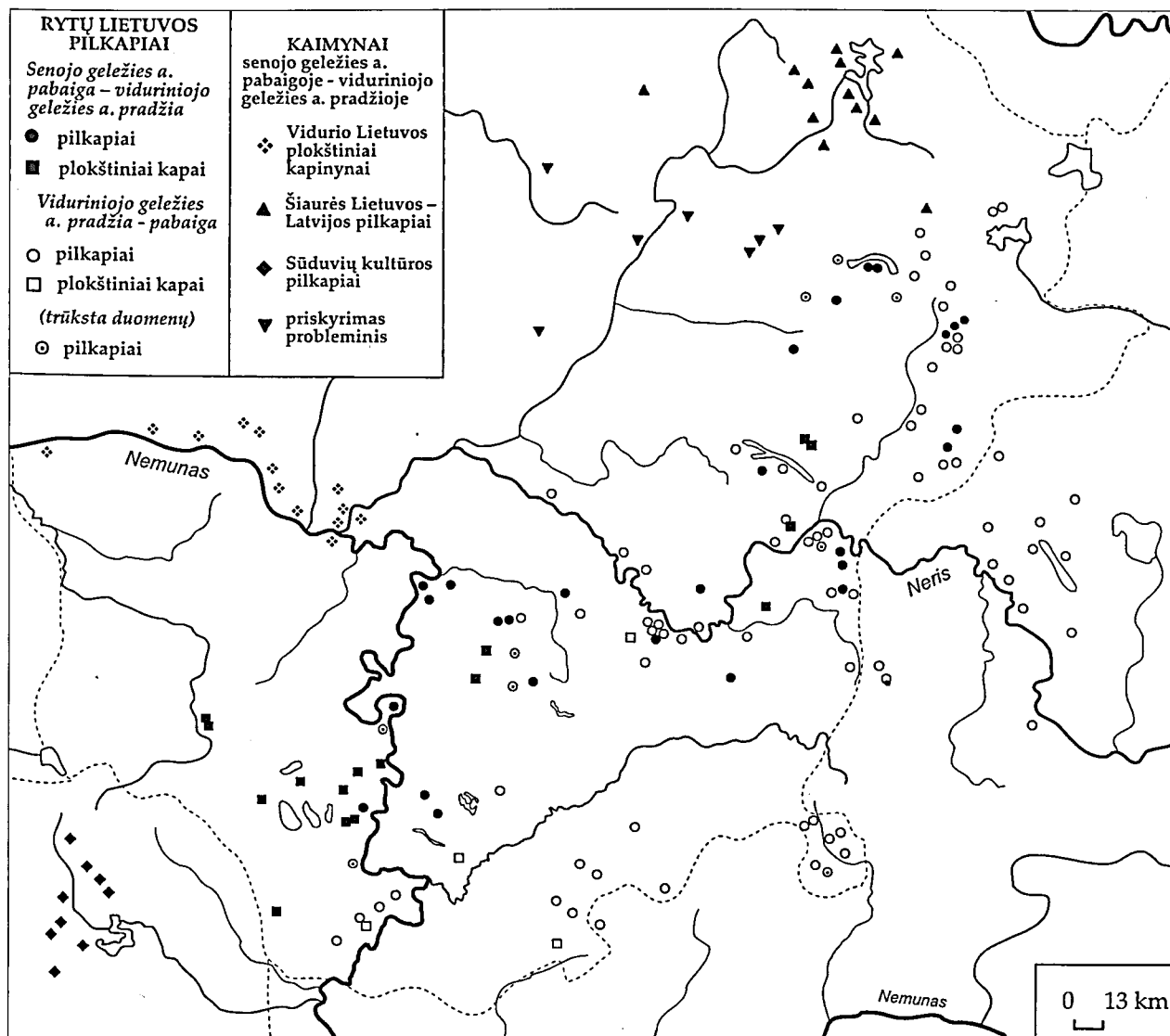
siejūnus, Mėžionis, Slabadėlė). Pereinamuoju laikotarpiu degintiniai kapai neretai dar buvo įkasami į esamų pilkapių su griautiniais kapais sampilus (plg. Paraisčius, Rudešą, Taurapilį). Tuo pačiu metu įkuriami nauji pilkapynai, kuriuose rasta jau vos po kelis griautinius arba išvien degintiniai kapai (žr. priedą). Be to, išsigalint mirusiųjų deginimo papročiu nuo paprastai individualių pilkapių griautiniams kapams yra pereinama prie kolektyvinių – tokių, kuriuos vieną kartą įrengus ten dar ne kartą galėjo būti laidojami sudeginti kitų mirusiųjų palaikai.

Tarp senų ir naujų pilkapynų pastebima nemaža topografinių skirtumų: skirtingai negu iki tol, naujieji pilkapynai paprastai neturi akivaizdaus ryšio su piliakalniais, o atviros gyvenvietės netoli šių pilkapynų dažniausiai nežinomos. Be to, ankstyvieji pilkapiai paprastai randami moreninių aukštumų rajonuose, o naujai įkurti Rytų Lietuvos pilkapynai neretai orientuoti į smėlingas lygumas, upių pakrantes (plg. Pabarę, Pamusį, Sudotą, Vyžius) (tokią tendenciją atspindi ir schematinis žemėlapis – 1 pav.).

Ėmus mirusiuosius deginti, moterų įkapių komplekte neliko iki tol labai paplitusių žiedinių antsmilkinių užkeistais galais. Tik Čiornaja Lūžos 2 pilkapio degintiniame kape ir Paduobės–Šaltaliūnės III pilkapyno 7 pilkapio sampile atsitiktinai rasti antsmilkiniai (Покровский, 1899, c. 36–47; Steponaitis, 2000, 205) rodo, kad sporadiškai šie dirbiniai dar buvo naudojami V–VI a. sandūroje. Nors buvo išsaugotas paprotys į moterų kapus dėti pjautuvėlius, tačiau dominuojančiomis moterų kapų įkapėmis tapo iki tol nebūdingi verpstukai ir ylos (plg. Таутавичюс, 1953, c. 144).

Nagrinėjant mirusiųjų deginimo paprotį Rytų Lietuvoje didelės reikšmės turi V a. viduryje–antrojoje pusėje pilkapių kultūros teritorijoje paplitęs naujas vyrų kapų radinių kompleksas. Jam visų pirma priklauso: skydų umbai kūgine viršūne; geležinės lankinės segės aukštu lankeliu (Vilkonių, Pilvinių tipai); B formos diržų sagtys (tipai H23, 24 – pagal: Madyda-Legutko, 1986); siauraašmeniai pentiniai kirviai su atkraštėmis ir be jų; 2, 3, 4B ir kai kurių kitų tipų ietigaliai (pagal: Казакявичюс, 1988), peiliai (plg. Таутавичюс, 1966, c. 137; Медведев, 1996, c. 57–58) (2, 3 pav.). Komplektą sudarantys dirbiniai turi iš esmės apibrėžtą chronologiją (datuojami V a. viduriu–VI amžiumi), tačiau tikėtina, kad į kapus daugelis jų pateko jau pirmoje to laikotarpio pusėje – taigi buvo naudojami dviejų trijų kartų atstovų (tėvo ir sūnaus, jaunesnio ir vyresnio brolių ar pan.).

Pažymėtina, kad kapai su šiomis įkapėmis, sudarantys įvairius kompleksus, aptinkami pilkapiuose tarp Nemuno vidurupio pietuose, Šventosios upės vakaruose ir šiaurėje, Neries aukštupio rytuose, akivaizdžiai išplečia Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ribas: naujos pilkapių gru-

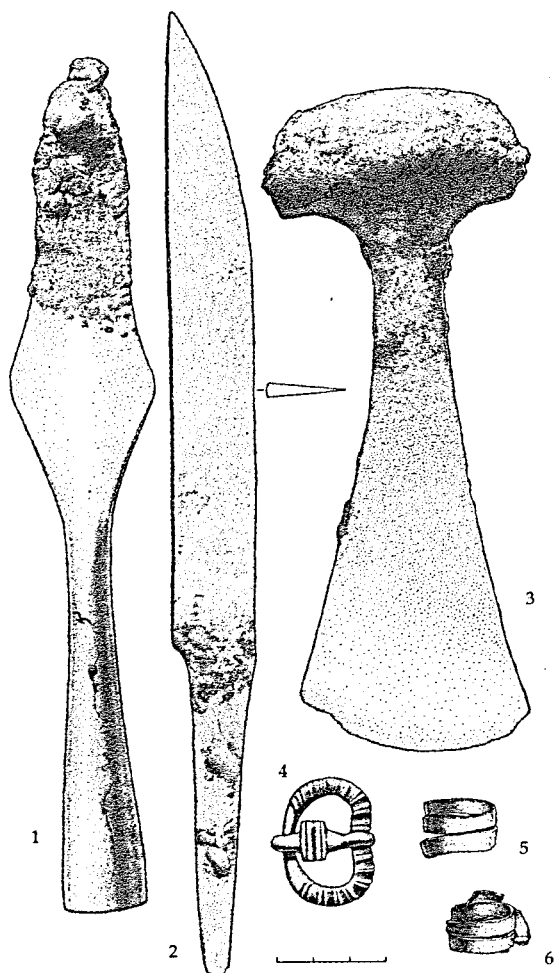

1 pav. Rytū Lietuvos pīlkapiū kultūra ir kaimynīnēs sritīs senojā geležies amžiaus pabaigjē–vidurīnīajām geležies amžijē.
V. Vaitkevičīaus brēž.

pēs su degīnīnīi kapii dažnā īssīdēsto īki tol negyvenamūos ar retāi gyvenamūos rajonūos, īsū pirmā Dieveniškīū ir Svyrīū apylīkēsē, Žīmenos aukštupijē (1 pav.). Randāmī griautinīuosē īr degīnīnīuosē kapūos aukščiā minēti vīrū radīnīi gali sudaryti īspūdī, kad mīrusīūjū deģīnīmo papročiō plītīmas buvo īlgas īr lētas pro-

cesas, apēmēs laikotarpi nūo IV a. pabaigās īki VI a. pradžīos (Тяутавичюс, 1953, с. 192, 194; Volkaitē-Kulīkauskīenē, 1987, p. 154–155).¹ Tačiā īš tiesū skydū umbai kūģīnēmīs vīršūnēmīs, geležīnēs lankīnēs segēs, B formos diržū sagtys, kirvīi su atkrāstēmīs arba bē jū, īvairīuosē kompleksūosē skīrtīguosē, bē vīnālaīkīuosē pīlkapynūo-

¹ Šī nuomōnē vīraujā, tačiā paminētīnā, kad savō laikū A. Tautavīčiūis yra īr precīzīskīā vėrtīnēs kremavīmo papročiō atsrādāmā: „V amžijē Rytū Lietuvojē plīto mīrusīūjū deģīnīmo paprotys, kurīs pamažu nūstēlbē, pakēitē paprotī mīrusīuosiū laidoti nesudeģīntus. Nūo VI a. Rytū Lietuvos pīlkapiūosē aptīnkāmī tik sudeģīntū mīrusīūjū kapii. <...> Ankstyvīausī šīo laikotarpiō degīnīnīi kapii randāmī Pīctū Lietuvojē, o laidojīmas pīlkapiū griautinīuosē kapūosē šīaurrytīnījē Lietuvojē īssīlāikē īki VI a.“ (LAB, 1961, p. 294–295).

2 pav. Skersabalių 2-oji pilkapių grupė. Pilkapio 5 degintinio kapo 3 įkapės: 1 – ietigalis; 2 – peilis, 3 – kirvis, 4 – diržo sagtis, 5, 6 – žiedai (1–3 geležis, 4–6 žalvaris). Piešė Izolda Maciukaitė (pagal: Šimėnas, 1998, p. 167, pav. 16).

se randami išimtinai griautiniuose arba degintiniuose kapuose. Pavyzdžiui, konkrečiame pilkapyne umbų randa ma tik griautiniuose (plg. Baubonis–Mustenius, Degsnę) arba tik degintiniuose kapuose (plg. Popus–Vingelius, Vilkiautinį, Vyžius). Tą patį galima pasakyti apie likusius komplekto elementus. Tad duomenys, kuriais šiandien disponuoja lietuvių archeologija, rodytų, kad perėjimas prie mirusiųjų deginimo papročio iš esmės truko tiek, kiek ilgai buvo naudojami daiktai iš minėto vyrų daiktų komplekto. Tiksliau sakant, kai šie daiktai nebebuvo naudojami, jų nebeliko ir tarp įkapių. O tuo metu kremavimo paprotys Rytų Lietuvoje, matyt, jau buvo visuotinio pobūdžio. Vadinasi, mirusiųjų deginimo paprotys Rytų Lietuvoje galė-

3 pav. Papiškių pilkapyne. Pilkapio 5 degintinio kapo 1 įkapės: kūgio formos skydo umbas, ietigalis ir peilis *in situ*. 1975 m. (LCVA ng. 1-35192). J. Markelevičiaus nuotr.

jo išsivirti ir per 50 metų ar net trumpesnę laikotarpį, skaičiuojant nuo tautų kraustymosi laikotarpio pradžios, apytiksliai V a. viduryje.

Tad kremavimo papročio plitimo perspektyvoje, matyt, reikia akcentuoti ne jo sklaidą iš vieno išeities taško pietryčiuose (Volkaitė-Kulikauskienė, 1977, p. 14; Лухтан, Ушинскас, 1988, с. 95), bet tai, kad plitimo procesas geografiškai nebuvo vienalytis: vienos vietovės minėtų karių kapų grupės užbaigė inhumacijos periodą, o kituose jau žymėjo kremavimo epochos pradžią.

Šioje vietoje, žinoma, kyla sudėtingas klausimas, kodėl naujo vyrų ginklų ir aprangos elementų komplekto atsiradimas V a. viduryje iš esmės sutapo su kremavimo pradžia Rytų Lietuvoje. Tenka pažymėti, kad toks reiškinys nėra unikalus baltų genčių ar Europos istorijoje, ir, V. Žulkaus žodžiais tariant, aukštesnio socialinio sluoksnio žmonės, tarp jų kariai, būdami labiau nepriklausomi nuo bendruomenės tradicijų, galėjo tapti tokių naujovių iniciatoriais (Žulkus, 2004, p. 168–173; taip pat žr. Steuer, 1982, p. 189).

Tai, jog nauji laidosenos ypatumai, kaip spėjama, inicijuoti karių (sprendžiant iš skydų umbų ir ietigalių – pės-tininkų), nenustelbė paties pilkapių pylimo papročio, byloja apie naujojo pilkapių kultūros etapo ryšį su ankstesniuoju. Tačiau kokiomis aplinkybėmis tos pačios ar giminingos kultūros kariai tapo (jeigu tokie iš tikrųjų buvo) naujos laidojimo formos nešėjais, atsakyti nelengva. Peršasi

išvada, kad jie glaudžiai susiję su Vidurio Europos istorijos procesais V amžiuje ir galėjo būti jų dalyviai. Pareikšta nuomonių, kad mirusiųjų deginimo paprotys Lietuvos teritoriją pasiekė iš Padnieprės, rytų baltų žemių (Nowakowski, 1995, p. 80; Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 174, 321) arba iš pietų, pietvakarių (Таутавичюс, 1953, c. 194; Bertašius, 2002, p. 74, 126–127). Šios prielaidos dar laukia išsamių tyrimų.

RYTŲ LIETUVOS PILKAPIŲ KULTŪROS ĮTAKA VAKARŲ REGIONAMS

Teorija apie mirusiųjų deginimo paprotį Rytų Lietuvoje bylojo ir apie šio papročio plėtrą į vakarus, į Vidurio Lietuvos kapinynų sritį. V–VI a. pavieniai degintiniai kapai daugelyje plokštinių kapinynų prie Nemuno ir teritorijoje tarp Šventosios ir Dubysos aiškinti kaip lietuvių genčių įtaka kaimyninėms gentims. Iš čia vėliau kremavimo paprotys plito dar toliau – į regioną tarp Dubysos ir Jūros (Таутавичюс, 1966, c. 135; Volkaitė-Kulikauskienė, 1977, p. 14, 3 pav.; 1987, p. 155; 2001, p. 148–150). Šiomis išvadomis buvo iliustruojama V–VIII a. menamai prasidėjusi Rytų bei Vidurio Lietuvos gyventojų konsolidacija (Volkaitė-Kulikauskienė, 1977, p. 16–17; 1987, p. 156; 2001, p. 148).

Aiškėja, jog Rytų Lietuvos gyventojų įtaka vakaruose esantiems regionams V–VI a. yra pervertinta (taip pat žr. Tautavičius, 1996, p. 64). Visų pirma degintinių kapų skaičius to meto Vidurio Lietuvos kapinynuose yra visai nedidelis (pavyzdžiui, iš 235 V–VI a. kapų Kalniškiuose tik 15 buvo degintiniai – Kazakevičius, 1998, p. 59; Plinkaigalyje – 8 tokie kapai iš 364 – Kazakevičius, 1993, p. 176).

Tiesiogiai apie pilkapių kultūros elementus Vidurio Lietuvoje galėtų byloti vien pilkapių liekanos, aptiktos Marvelės kapinyne. Tačiau ir šiame dideliame kapinyne būta tik keturiolikos pilkapių, apjuostų akmenų vainikais. Juose rasta 20 griautinių ir 26 degintiniai kapai (1994 m. duomenys; iš viso kapinyne 332 IV–VI a. datuojami kapai – Astrauskas, 1998, p. 13–18). Griautiniai kapai pilkapiuose datuojami laikotarpiu nuo III a. vidurio iki VI a. vidurio, o nuo VI a. vidurio tuose pačiuose pilkapiuose imta laidoti ir sudegintų mirusiųjų palaikus. Vienas centrinis degintinis kapas rastas tik pilkapyje 7 (Astrauskas, 1995, p. 32–34; degintiniai kapai pilkapiuose datuojami V–VII a. – Bertašius, 1994, p. 57; 2002, p. 128).

Tenka pritarti nuomonei, jog ir Vidurio, ir Rytų Lietuvoje mirusiųjų deginimo paprotys ėmė plisti sinchroniškai, o regionai tuo metu vienas kitą veikė nežymiai (Bertašius, 2002, p. 73–74, 126). Dar daugiau, nepaisant

to, jog minėtuose regionuose V–VI a. randamos įkapės dažnai yra būdingos ir didelėms Europos teritorijoms, jos retai kerta Šventosios upe vedamą Vidurio ir Rytų Lietuvos ribą! Pavyzdžiui, Vidurio ir Pietryčių Europoje gerai žinomos B formos diržų sagtys ir geležinės lankinės segės aukštu lankeliu retai peržengia vakarinę Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ribą (žr. Бажан, Каргапольцев, 1989; Bliujienė, 2002, p. 148–149). Kūgio formos skydų umbai labai dažnai randami Rytų Lietuvos pilkapiuose, tačiau faktiškai nepaplitę Vidurio Lietuvoje (žr. Казакявичюс, 1988, c. 120–122). Apie silpnus dviejų regionų ryšius savo ruožtu gali byloti faktas, jog tik keturiuose Rytų Lietuvos pilkapių kapuose rasta tarp baltų genčių V–VI a. tokia populiarai apyrankė storėjančiais galais (plg. Tautavičius, 1996, p. 250–252), čia nepaplito ir Vidurio Lietuvos kapinynuose dažna lankinė segė trikampyje kojele (žr. Budvydas, 2002, p. 259–261). Vienu iš nedaugelio du kaimyninius regionus jungiančių faktorių laikytinas vienodų siauraašmenių pentinių kirvių naudojimas (žr. Tautavičius, 1996, p. 105–108).

Ir nors tai kita tema, baigiant galima pažymėti, kad viduriniojo geležies amžiaus pabaigoje–vėlyvajame geležies amžiuje dažni žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje gali būti vakaruose esančių regionų įtakos rezultatas (žr. Bertašius, 2002, p. 97–129, 169–205; plg. Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 149), – tai gali byloti net apie įtakas priešinga kryptimi, negu teigiama mirusiųjų deginimo papročio teorijoje.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Nauji tyrinėjimų duomenys verčia teoriją apie mirusiųjų deginimo papročio atsiradimą Rytų Lietuvoje revizuoti.

Perėjimas nuo inhumacijos prie kremacijos Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje V a. viduryje–VI a. yra vienas iš sudėtingų tautų kraustymosi laikotarpio procesų, apėmusių baltų kraštus, rezultatų. Tad vargu ar permainingas Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje I tūkst. viduryje dar būtų galima vertinti kaip savaiminį ir lėtą procesą. Juo labiau kultūriniai pokyčiai sinchroniškai vyko Vidurio Lietuvoje (Šimėnas, 1994), Žemaitijoje ir Žiemgaloje (Vaškevičiūtė, 2004, p. 29–31), Sėloje (Simniškytė, 1999, p. 31, 33), Suvalkų ir Mozūrijos regionuose (Jaskanis, 1974, p. 37; Nowakowski, 1998, p. 16; Bitner-Wróblewska, 1998, p. 305).

Rytų Lietuvos senojo–viduriniojo geležies amžiaus pilkapių žemėlapis (1 pav.) ir tirtų pilkapių suvestinė (priede) byloja, jog plintant mirusiųjų deginimo papročiu tuo pačiu metu arba greitai po to buvo apleista daug iki tol naudotų laidojimo vietų. Tuo metu kuriami nauji pilkapių dalis kurių – iki tol negyvenamose teritorijose į piet-

ryčius, rytus ir šiaurę nuo pilkapių kultūros arealo. Pastaruosiuose tyrinėtų griautinių kapų skaičius yra nežymus, o dažnai tokių kapų ir visai nerasta.

Į akis krinta dar vienas faktas: naujo vyrų įkapių komplekto (skydų umbų kūginėmis viršūnėmis, geležinės lankinės segės aukštu lankeliu, B formos diržų sagčių, kirvių su atkraštėmis arba be jų, kai kurių ietigalių tipų; 2, 3 pav.) pasirodymas Rytų Lietuvoje V a. viduryje faktiškai sutampa su mirusiųjų deginimo papročio plitimo pradžia. Menamas šių reiškinį tarpusavio ryšys lieka tiksliau neapibrėžtas. Gali būti, kad tam tikromis aplinkybėmis mirusiųjų deginimo papročio nešėjais iniciatoriais Rytų Lie-

tuvoje tapo kariai – Vidurio Europoje V a. viduryje vykusių istorinių procesų dalyviai.

Teorija apie mirusiųjų deginimo paprotį ir jo plitimą iš Rytų Lietuvos pilkapių kultūros į Vidurio Lietuvos kapinynų sritį gerokai pervertino menamą šių dviejų regionų sąveiką. Iki šiol nėra rimtesnio pagrindo teigti, jog V–VI a. degintiniai kapai plokštiniuose Vidurio Lietuvos kapinyuose yra pilkapių kultūros skverbimosi rezultatas. Veikiausiai kremavimo paprotys abiejuose regionuose plito sinchroniškai. Jo kilmės regionui rytuose ar pietuose bei plitimo kryptims į Vidurio ir Rytų Lietuvą nustatyti reikalingi nauji detalūs tyrinėjimai.

PRIEDAS

Rytų Lietuvos pilkapių kultūra.

Tyrinėtų senojo ir viduriniojo geležies amžių pilkapių suvestinė (iki 2001 m. imtinai).*

Pilkapynas	Bendras ir tyrinėtų pilkapių skaičius pilkapyne	Griautinių kapų skaičius	Degintinių kapų skaičius	Pastabos
Senajo geležies amžiaus pabaiga – viduriniojo geležies amžiaus pradžia				
Vinkšninės	1 / 1	1	–	–
Migūnai	3 / 1	1	–	–
Puntuzai I	4 / 2	1	–	–
Padvariškės (Blagodatna)	7 / 1	1	–	–
Pilviškės	9 / 1	1	–	–
Punios šilas	10 / 1	1	–	–
Sniegiai	? / 1	1	–	–
Aukštieji Rusokai	35 / 8	1	–	Kiti kapai datuojami vėlyvuju geležies amžiumi
Gudeliai (Molėtų r.)	~ 100 / 4	1	–	–
Dirmiškės	~15 / 2	2	–	–
Pašekščiai	28 / 3	2	–	–
Visginai	? / 3	3	–	–
Pavajuonis–Rėkučiai	74 / 2	3	–	Taip pat aptiktas ir 1 žirgo kapas
Migonys	36 / 6	6	–	–
Varapniškės	~20 / ~10	14	–	–
Mėžionys	16 / 16	29	–	–
Moša (Naujasodai)	13 / 8	5	1	Taip pat aptiktas III a. žirgo kapas (duomenys neskelbti)
Slabadėlė	~30 / 26	25	1	–
Taurapilis I	14 / 8	7	2	Kartu su griautiniais žmonių aptikti ir 4 žirgų kapai
Maisiejūnai	43 / 22	17	2	Taip pat rastas 1 vėlyvojo geležies amžiaus degintinis kapas
Taurapilis II	? / 7	2	2–3	–
Antasarė (Laukiai)	41 / 12	9	3	Aptikti ir 2 žirgų kapai.
Eitulionys	~20 / 14	16	4	–

* Pažymėtina, kad atsižvelgiant į dažnai nedidelį duomenų statistinį patikimumą bei įvairius chronologijos nustatymo sunkumus, suvestinė iš esmės atspindi tik bendras tendencijas, kurias kitais atvejais sunku arba apskritai neįmanoma pastebėti.

Priedo tęsinys

Pilkapynas	Bendras ir tyri- nėtų pilkapių skaičius pilkapyne	Griautinių kapų skaičius	Degintinių kapų skaičius	Pastabos
Senojo geležies amžiaus pabaiga – viduriniojo geležies amžiaus pradžia (priskyrimas numanomas)				
Lavariškės	20 / 4	1	1	–
Krikštonys	? / 2	1	2–3	–
Nemaitonys	15 / 5	2	1	–
Rudesa	33 / 3	3	1	–
Cegelnė (Pavajuonis)	32 / 4	4	1	–
Viduriniojo geležies amžiaus pradžia				
Baliuliai	~ 15 / 13	5	11	–
Degsnė–Labotiškės	61 / 18	4	10	–
Vilkiautinis	~ 150 / 34	3	31	–
Santaka I	~ 125 / 6	3	7	–
Paraisčiai I	14 / 11	3	6	–
Želmeniškė	7 / 7	3	5	–
Žvirbliai	70 / 65	2	~ 50	Tai apytikslis viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Андреевцы	~ 20 / 16	2	14	–
Papiškės (Varėnos r.)	? / 25	2	9	–
Pakalniai I	27 / 7	2	6	–
Akmeniai–Kurganai	? / 3	1	5	–
Bauboniai (Musteniai)	35 / 5	1	4	–
Borava	31 / 5	1	4	–
Alinka	2 / 2	1	1	Tik 2 pilkapiai iš 23 buvo kilę iš viduriniojo geležies amžiaus pradžios laikotarpio
Viduriniojo geležies amžiaus pabaiga				
Senieji Miežionys	3 / 1	–	1	–
Tauragnai I	5 / 1	–	1	–
Beižionys	~ 60 / 1	–	1	–
Grabijolai (Žemaitiškės)	74 / 1	–	1	–
Verseka	25 / 3	–	1	–
Katkuškės	~ 11 / 10	–	1	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Mickonys	~ 5 / 3	–	1	–
Pakrauglė II	? / 1	–	1	–
Skersabalė (Trakų r.)	10 / 1	–	1	–
Ziboliškė III	4 / 1	–	1	–
Skersabaliai I	24 / 1	–	2	–
Rusių Ragas I	28 / 1	–	2	–
Versekėlė	18 / 11	–	2	–
Baravykinė II	46 / 2	–	2	–
Kaziuliai	? / 2	–	2	–
Laukininkai (Поєянцѣ)	24 / 2	–	2	–
Paginiai	6 / 1	–	2	–
Сяржанты	40 / 3	–	2	–
Rėkučiai–Paversmis I	16 / 3	–	2	–
Veikiai–Pašaminė	~ 70 / 2	–	4	–

Priedo tęsinys

Pilkapynas	Bendras ir tyrinėtų pilkapių skaičius pilkapyne	Griautinių kapų skaičius	Degintinių kapų skaičius	Pastabos
Зезюлька (Сидоришки)	25 / 17	–	2–3	Tikslesnis viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius nėra aiškus
Sausiai–Bevandeniškės	10 / 3	–	3	–
Zabieliškės	? / 3	–	3	–
Rėkučiai–Pakretuonė	23 / 1	–	3	–
Римшанцы	7 / 4	–	3	–
Bagočiai	15 / 6	–	4	–
Будраны	~ 25 / 10	–	4	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Poškony	24 / 4	–	4	–
Pučkalaukis	45 / 6	–	4	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Гускі	20 / 3	–	4	–
Rėkučiai	? / 1	–	4	–
Lauksteniai	30 / 3	–	4	–
Aleksandriškės–Pukštėnai	4 / 1	–	5	–
Vigodka I	94 / 13	–	5	–
Vigodka II	34 / 5	–	5	–
Понизье	25 / 8	–	5	–
Dieveniškės	8 / 6	–	6	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Paaldikis	70 / 1	–	7	–
Pabarė	50 / 19	–	7	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Žingiai	93 / 8	–	7	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Vilkony	20 / 11	–	5–8	–
Gudeliai (Vilniaus r.)	73 / 6	–	8	–
Stakai	54 / 10	–	8	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Sudota I	~ 100 / 19	–	40	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Palūšė II	62 / 4	–	6	–
Жэлядзь	? / 12	–	10	–
Skersabalčiai II	63 / 5	–	11	–
Popai–Vingeliai	30 / 9	–	14	–
Paduobė–Šaltaliūnė III	60 / 10	–	15	–
Pamusiai	~ 100 / 47	–	15	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Sausiai–Maišinė	~ 100 / 18	–	20	–
Vyžiai	~ 70 / 11	–	14	–
Чорная Лужа	40 / 12	–	13	–
Пільвіны	36 / 14	–	11	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Kretuony (I–III)	414 / 54	–	~ 15	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Grigiškės–Neravai	60 / 50	–	47	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Karmazinai	~ 150 / 46	–	~ 40	–
Засвір	~ 200 / 52	–	~ 40	Viduriniojo geležies amžiaus kapų skaičius
Viduriniojo geležies amžiaus pabaiga (priskyrimas numanomas)				
Voroniai	4 / 1	–	?	–
Bundoriai	40 / 29	–	?	–

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Astrauskas A., 1995 – Marvelės pilkapiai // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai. Vilnius, 1995, p. 30–34.
Astrauskas A., 1998 – Marvelės bendruomenė II a. pa-

baigoje – V a. Hum. m. daktaro disertacijos santrauka (05H). Vilnius, 1998.

Bertašius M., 1994 – Marvelės degintiniai kapai I // Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga. Kaunas, 1994, p. 56–69.

Bertašius M., 2002 – Vidurio Lietuva VIII–XII a. Kaunas, 2002.

Bitner-Wróblewska A., 1998 – Suwalszczyzna w okresie wędrówek ludów // *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej. Materiały z konferencji – Białystok, 14–16 maja 1997. Białystok, 1998, p. 305–318.*

Bitner-Wróblewska A., 2001 – Zagadka grobu 81 z miejscowości Netta, pow. Augustów // *LA, 2001. T. 21, p. 129–138.*

Bluijienė A., 2002 – The main stylistic features of the Baltic crossbow brooches in Migration period // *Archaeologia Baltica. Vilnius, 2002. T. 5, p. 145–161.*

Budvydas U., 2002 – Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija // *LA, 2002. T. 22, p. 243–274.*

Jaskanis J., 1974 – Obrządek pogrzebowy zachodnich bałtów u schyłku starożytności (I–V w. n. e.). Wrocław, 1974.

Kazakevičius V., 1993 – Plinkaigalio kapinynas // *LA, 1993. T. 10.*

Kazakevičius V., 1998 – Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje // *LA, 1998. T. 18, p. 57–67.*

LAB, 1961 – Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

Luchtanas A., 1998 – Gyvenviečių ir kapinyno tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje, 1996 ir 1997 metais // *ATL 1996 ir 1997 metais, Vilnius, 1998, p. 82–86.*

Madyda-Legutko R., 1986 – Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum // *B.A.R. International Series. Oxford, 1986. No. 360.*

Nowakowski W., 1995 – Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego // *Barbaricum. Warszawa, 1995. T. 4.*

Nowakowski W., 1998 – Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren. Berlin, 1998.

Šimniškytė A., 1998 – Eikotiškio kapinynas Rytų Lietuvos pilkapių kultūros kontekste // *Istorija. Vilnius, 1998. Nr. 37, p. 14–24.*

Šimniškytė A., 1999 – Sėliai // *Liaudies kultūra. Vilnius, 1999. Nr. 5, p. 26–35.*

Steponaitis V., 2000 – Paduobės–Šaltaliūnės III grupės pilkapių tyrinėjimai 1999 m. // *ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 205–206.*

Steuer H., 1982 – Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa // *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen (Phil.-hist. Klasse, 3. Folge). Göttingen, 1982. Bd. 128.*

Šimėnas V., 1994 – Pajūrio, Nemuno žemupio ir Vidurio Lietuvos kapinynai I m. e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje // *Vidurio Lietuvos archeologija. Kaunas, 1994, p. 10–20.*

Šimėnas V., 1998 – Skersabalių pilkapyno 2-osios grupės tyrinėjimai 1997 metais // *ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 166–168.*

Tautavičius A., 1996 – Vidurinis geležies amžius (V–IX a.). Vilnius, 1996.

Vaškevičiūtė I., 2001 – Žiemgaliai V–XII amžiuje. Vilnius, 2004.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1977 – Lietuvių tautybės

susidarymas (archeologiniais duomenimis) // *LA, 1977. Vilnius, 1978, p. 5–22.* (Tas pats: Волкайте-Куликаускене Р. К., 1979 – Образование литовской народности (по данным археологии) // *Советская этнография, 1979. Nr. 3, с. 31–46.*)

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1987 – Lietuvių tautybės ištakos // *Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987, p. 150–156.*

Volkaitė-Kulikauskienė R., 2001 – Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001.

Zabiela G., 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

Žulkus V., 2004 – Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius, 2004.

Бажан И. А., Каргапольцев С. Ю., 1989 – Вобразные рифленые пряжки как хронологический индикатор синхронизации // *Краткие сообщения института археологии. Москва, 1989. № 190, с. 28–35.*

Казакявичюс В., 1988 – Оружие балтских племен II–VIII веков на территории Литвы. Вильнюс, 1988.

Лухтан А. Б., 1997 – Селище в Кярнаве на берегу р. Нярис // *Istorija. Vilnius, 1997. Nr. 28, p. 3–21.*

Лухтан А., 2001 – К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища в Кернаве) // *Archaeologia Lituana, 2001. T. 2, p. 22–28.*

Лухтан А., Ушинкас В., 1988 – К проблеме становления Литовской земли в свете археологических данных // *Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988, с. 89–104.*

Медведев А. М., 1989 – К вопросу об участии ятвягов в формировании культуры Восточнолитовских курганов // *Vakarų baltų archeologija ir istorija (tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga). Klaipėda, 1989, p. 55–59.*

Медведев А. М., 1996 – Беларусское Понеманье в раннем железном веке (I тысячелетие до н. э. – 5 в. н. э.). Минск, 1996.

Покровский Ф. В., 1899 – К исследованию бассейна Вилии в археологическом отношении. Москва. (Atspausta iš: Труды десятого археологического съезда в Риге. Москва, 1899. Т. 1, с. 71–171).

Седов В. В., 2001 – Литва и кривичи // *LA, 2001. T. 21, с. 81–88.*

Таутавичюс А., 1953 – Восточная Литва в первом тысячелетии нашей эры. Диссертация на соискание звания кандидата исторических наук. Вильнюс, 1953 (LI-IR F. 2–2).

Таутавичюс А., 1966 – Восточнолитовские курганы // *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии. Москва, 1959. Т. 1, с. 128–153.*

SANTRUMPOS

- ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
 LA – Lietuvos archeologija. Vilnius
 LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas. Vaizdo ir garso dokumentų skyrius
 LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštnas
 LIM – Lietuvos istorijos metraštis.

ON THE TRACES OF A THEORY OR THE CUSTOM OF CREMATION IN EASTERN LITHUANIA

Vykintas VAITKEVIČIUS

Summary

The increased heed to the Baltic religion and its chronological stages paid by the researchers in recent years forces to revise the theory on the entrenched custom to cremate the dead in Eastern Lithuania in the 4th–6th c. AD. Of particular interest is its supposed expansion into the region of Middle Lithuania (cf. Volkaitė-Kulikauskienė, 1987, p. 154–156).

In the article these statements enter into the controversy, as an opinion is expressed to say that the cremation custom in Eastern Lithuania marked a new stage of the barrow culture and gained ground in the short process. Supposedly, the influence of the barrow culture of East Lithuania is overestimated for the regions located further westwards.

Transition from inhumation to cremation in the territory of the East Lithuanian Barrow Culture in the middle of the 5th–6th c. is a result of the complicated processes during the Migration period, which affected the Baltic lands as well. The cultural changes went on synchronously with neighbouring regions.

The map of barrow cemeteries from the Roman Influence Period to the Migration Period in Eastern Lithuania (Fig. 1) and the overview of investigated barrows (Annex) tells us that along with the spreading custom to cremate the dead, at the same time or quickly afterwards, many burial sites were abandoned. Then new barrow cemeteries were established.

It should be noticed that a new assemblage of male burial items (conical shield bosses, iron fibulae of the Vilkonys type, B-shaped buckles, narrow-blade axes (also with elongated backs), some types of spearheads; Fig. 2, 3) appeared in East Lithuanian Barrow Culture in the middle

of the 5th c. AD along with the spread of the cremation rite. The supposed interconnection of these phenomena remains not defined more precisely. However, one can maintain that under certain circumstances the warriors – participants of the historic processes going on in the Middle Europe of the 5th century – became the carriers (initiators) of the cremation custom.

The theory to say that the cremation custom spread from Eastern Lithuania to the Middle Lithuania overestimated considerably the assumed interaction of these two regions. There is no serious ground to state that in the 5th–6th centuries the cremations in the burial grounds of the Middle Lithuania appeared as a result of influence of the East Lithuanian Barrow Culture. Most likely, the custom of cremation spread in both regions synchronously from the south or east.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The East Lithuanian Barrow Culture and the neighbouring regions at the end of the Roman Influence Period – the Migration Period.

Fig. 2. The 2nd group of barrows in Skersabalai. Burial items found in cremation 3 of barrow 5: 1 – spearhead; 2 – knife; 3 – axe; 4 – buckle; 5, 6 – rings (1–3 iron, 4–6 bronze). Drawn by Izolda Maciukaitė (according to: Šimėnas, 1998, Fig. 16).

Fig. 3. The barrow cemetery of Papiškės. Burial items found in barrow 5, cremation 1: shield boss, spearhead and knife *in situ*. Photo by Juozas Markelevičius, 1975 (according to LCVA).